

4.

817
(10)

"ПРОСВІТА"

Остап Далекій
Тайна одного знайомого

1935.
Квітень 10.
(КОВТЕНЬ)

ВИДАННЯ „ПРОСВІТИ“ в 1935. р.

1. МІСЯЧНІ ВИДАННЯ — 12 книжечок на рік, кожна в об'ємі 3—4 аркушів друку. Всі вони ілюстровані (ілюстрація буває до 20, а то й більше), всі мають відповідні передмови й пояснення. Досі появилися:

- 806 (1) **Іван Крип'якевич, МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ**, життя й діяльність, із 16 образками (між ними 9 портретів великого укр. вченого і першого президента відновленої укр. держави 1918. р.), ст. 64 (за січень), ціна 50 гр.
- 807 (2) **Франц Коковський, ВІДДОВЖЕННЯ СЕЛА**, ст. 64 (за лютий), ц. 50 гр.
- 808 (3) **Мирон Дольницький, ВІД БЕСКИДСЬКИХ РОЗВОРІВ ДО ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ** (географічний огляд українських земель, що ввійшли в склад сучасної Польщі, ст. 88 (за березень), з 29 образками й 1 мапою, ц. 70 гр.
- 809 (4) **Богдан Лепкий, КАЯЛА**, історичне оповідання з нагоди 750-ліття походу кн. Ігоря Святославича на половців 1185. р., з образками О. Кульчицької, ст. 68 (за квітень), ц. 60 гр.
- 811 (5) **Едвард Жарський, НАШІ ВОРОГИ ГАЛАПАСИ**, з 26 образками, ст. 64 (за травень), ц. 60 гр.
- 812 (6) **Тадей Скотинський, УКРАЇНСЬКИЙ ГЕРБ ТА ПРАПОР**, з 26 обр. й колірною табл., ст. 40 (за червень), ц. 50 гр.
- 813 (7) **Анатоль Курдидик, ДО ЯСНОГО ЗАВТРА**, з 41 образками, ст. 80 (за липень), ц. 60 гр.
- 814 (8) **Володимир Островський, БЛАКИТНІ ОЧІ**, оповідання з часів визвольної боротьби, з 4 образками Я. Гніздовського, ст. 56 (за серпень), ц. 60 гр.
- 815 (9) **Антін Компанієць, БУРЯ ЗАГРОЖУЄ**, про майбутню війну, з 22 образками (за вересень), ст. 64, 60 гр.
- 817 (10) **Остап Далекій, ТАЙНА ОДНОГО ЗНАЙОМОГО**, оповідання про дивні пригоди читальняного бібліотекаря, з 5 образками (за жовтень), ст. 56.

2. КВАРТАЛЬНІ ВИДАННЯ (Фонду „Учітеся, брати мої“) — чотири книжки, кожна до 100 стор. друку. Досі вийшли:

- 17 (1) **Омелян Терлецький, ГЕТЬМАНСЬКА УКРАЇНА Й ЗАПОРОЗЬКА СІЧ**, ст. 88, з 4 мапками, ц. 60 гр.
- 18 (2) **Олександр Цинкаловський, КНЯЖИЙ ГОРОД ВОЛОДИМИР**, попул.-наук. нарис, ст. 112, 45 обр. і мапа, ц. 1 зл.
3. Журнал-місячник „**ЖИТТЯ І ЗНАННЯ**“ (8. рік видання).
4. **БІБЛІОТЕКА „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“**; в 1935. р. вийшли:
- 810 (15) **М. Андрусак, НАРИСИ З ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКОГО МОСКВОФІЛЬСТВА** (з портретами москвофільських діячів), ст. 80, ціна 50 гр.
- 791 (16) **С. Магальяс, ПОРАДНИК ДЛЯ ОСВІТНИКІВ**, ст. 96.

ОСТАП ДАЛЕКИЙ

ТАЙНА ОДНОГО ЗНАЙОМОГО

ОПОВІДАННЯ ПРО ДИВНІ ПРИГОДИ
ЧИТАЛЬНЯНОГО БІБЛІОТЕКАРЯ

ЛЬВІВ, 1935.

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“

З 4 ОБРАЗКАМИ

З друкарні Видавничої Спілки „Діло“, Львів, Ринок 10.

Десять років минуло з того часу, як ухвалою загальних зборів Товариства „Просвіта” місяць жовтень визнано — місяцем книжки. Від 1924. р. з року на рік відбуваються в нас у цьому місяці „свята книжки”, і тепер, мабуть, не має вже ні одного свідомого села в цілому краю, яке не знало би ваги цього свята та не влаштувало б у себе хоч і найскромнішого святкування, а таке святкування не приєднало б трохи нових приятелів книги.

А проте, мусимо признати, свят таких у цілому краю все ще мало, і святкування ці — не все ще такі, як ми хотіли б. Багато в нас дивиться на такі свята поверховно: свято, так свято, відбути — відбудемо, зробимо виставу бібліотечних книжок, заведемо трохи лад у бібліотеці, закупимо трохи ще книжок, а то й улаштуємо два-три виклади. Ясна річ, що все це треба робити, бо така робота теж потрібна, вона теж людей до книжки притягає, вчить книжку шанувати, нею користуватися.

Але ж ми хотіли б, щоб такі свята мали в собі багато внутрішнього змісту, себто, щоб бодай у місяці жовтні кожний із нас дуже докладно усвідомив собі, що нема в нас більшого приятеля за книжку, що без неї нам не обійтися, що настали такі часи, що книжка нам усе заступає, що без книжки, як — без рук, що книжка — наш провідник у житті, що вона наш порадник, поратівник, що книжка веде нас до кращих ясніших днів, що вона наше тяжке життя влегчує, смуток розганяє, веселощі вводить, потішає, радіщами серця сповняє, одне слово, що без книжки — нам пропадати.

Живемо ми зчаста далеко від культурних осередків. Десь далеко від нас день-у-день народжується щось нове, що людям життя влегчує, робить його вигіднішим. Тепер у світі так, що як хто не йде з часом, або бодай за ним не підбігає, той не то що залишається позаду, а й повертається в зад, а як так, то життєва хвиля проковтує його, або хоч закриває його з головою. А на все це дає раду книжка, книжка і ще раз книжка.

І місяць жовтень настановила на те „Просвіта”, щоб бодай цього місяця глибоко вглянути в цю справу, і „святами книжки” поширювати в найтемніші закутки свідомість ваги і значіння книги.

Таке завдання має й ця книжечка Остапа Далекого. Зладжена в місяці книги, в жовтні 1934. р., написана з великою любовю для всього того, що книжка дає, вона пролежала в нас рік, пролежала в мисне, щоб появитися в місяці книжки цього року.

Ми міркуємо, що наші читачі, які її дістануть у місяці жовтні, з такою самою великою зацікавленістю її прочитають і використають її для своїх свят книги, з яким великим захопленням для ваги друкованого слова писав її автор, і з якою великою прихильністю для всіх, що полюбили книжку, видає її в місяці жовтні „Просвіта”.

Кожний читальняник, узявши її в руки, не відірветься від неї, прочитає її геть усю, й коли він людина доброї волі, любить світло, знає, що через нього просвітлює краще майбутнє — проводитиме в життя те, що так тішило Максима Кочержука, бібліотекаря читальні „Просвіти” в селі Брилові...

Пригода, про яку хочу оповісти, склалася з Максимом Кочержуком із середи на четвер у місяці липні цього таки року. Максим Кочержук, 36-літній господар у Брилові й уже три роки, рік за роком, бібліотекар читальні „Просвіти” в тому селі, може переповісти її таксамо, як і ця книжечка, й ви таксамо будете цікаво слухати її перший, другий і десятий раз.

Бо була це справді надзвичайна пригода, а що Максима Кочержука знають усі за вірогідну людину й чесного громадянина — то не можна думати, щоб він її вигдавав.

*

Була дев'ята година ввечір, у середу, коли Максим Кочержук прийшов до читальні. Раніш не міг, бо увесь день згинався коло золотого жита — хотів використати химерну погоду цього річного липня та, поки можна, вижати свій зарінок. Плечі його боліли. Жінка намовляла йти спати, але не такий був уже Максим, щоб його плечі залякали та щоб через те вже й до читальні не піти. Мусів піти! В неділю мали відбутися загальні збори, в суботу — останні сходи́ни виділу, а до того часу йому треба було зробити звідомлення з діяльності бібліотеки: кільки в ній книжок, кільки докупив, кільки було читачів, кільки позичено книжок — а все це не легка штука, та ще й тоді, коли в бібліотеці поверх триста книжок.

Та не тільки те. Максим думав заскочити виділ і загальні збори новиною: хотів зробити підсумки,

кілько разів яку книжку читали, та хто з членів читав найбільше. Він чув про таку „статистику” на сходинах бібліотекарів у Філії „Просвіти” в місті. Не казав нічого — хотів заскочити всіх: то вони десь роти пороззявляють, як їм прочитає, хто з наших найбільш читаний!

В домівці читальні було кільканацять хлопців і дівчат. Вивчали „Сватання на Ганчарівці”¹⁾, й Максим тільки пройшов головну салю, привитавши приявних. Бібліотечна шафа стояла в сусідній кімнаті, й, на щастя, нікого в ній не було. Максим найшов лампу, завіттив, поклав на стіл і почав зі шафи вигортати скиртами книжки та книги. Зараз же взявся перевіряти спис книжок: вишукував кожну, переглядав, чи не знищена та чергою, за числами, складав на поличку в шафі. Так минуло пів години, й він навіть не чув, чи за дверима співають і говорять, чи ні. Коли прихопив себе на 180. числі — це була повість „Олюнька” Андрія Чайковського, — у головній кімнаті вже було тихо, й його годинник показував три на десяту.

„Поволі йде!” — подумав Максим і на хвилинку хотів усе кинути — таку почув утому. Але трилітнє бібліотекарство взяло верх. Максим почав далі вишукувати книжки, розгладжував кожну спрацьованою рукою, ніби свою дитину, і складав далі рівненько, за-пападливо, так, як запападливо складав недавно копи на полі (Люди дивувалися: — „Копа, як відданиця”, — казали).

Десь коло одинацяті — книжки стояли на поличках рівно й дивилися до нього золотими оченятами написів. На столі лежало його звідомлення: 321 книжок, з них 63 прибуло в останньому році, 12 пропало десь у селі; позичив 936 книжок. Тобто деякі ходили з рук до рук, а то були й такі, що й не рухалися з місця. Максим Кочержук підсміхнувся: о, тепер він покаже

наявно, хто з читальняників справжній читальняник, а хто так собі, от!

*

Співали перші півні, і Великий Віз перекинувся дишлем догори, коли Максим Кочержук мав готову статистику читачів. В селі ні в одному вікні не світилося. Село ніби вимерло, тільки біля церкви ходив вартівник — не спав.

Кочержук перевіряв свою роботу: випозичив — 936 книжок, але з 321 чисел у бібліотеці було в руху тільки — 186. Членів у читальні було 112, але позичало тільки 41. З того він сам прочитав 145: читав усі нові, деякі ще раз прочитував, або позичав на своє ймення для дітей-школярів. Другий після нього пильний читач був — голова читальні зі 106 книжками, третій — режисер аматорського гуртка, що прочитав 86 книжок. На решту, на 38 читачів, припадало 599 книжок, тобто пересічно 16 книжок. Але 16 між ними було таких, що мали по 2 книжки за цілий рік, а 3 позичили тільки по одній книжці — тай то невідомо... чи читали.

„Ех, до чорта!“ — заляв Максим, проглядаючи ті числа. — „Мало, страшно мало! Що воно за людина, що на рік обходиться одною книжкою, а що за чоловік такий, що нічого не читає?“

Собі Максим не міг робити викидів: що неділі і що четверга стояв коло своєї шафи, називав і захвалював кожну нову книжку. В великій кімнаті порозвішував написи, що, мовляв „Книжка — твій друг і приятель“, „Книжка — вікно у світ“, „Книжка — морська глибина“, „Чому нічого не читаєш?“ і т. д., — робив бібліотечну анкету, і — Максим аж п'ястуком по столі

вдарив, що все це мало що помагало. І він схмарив чоло:

„А, може, люди все ще недоцінюють книжки? Може, вони ще не знають, що́ таке книжка? Не розуміють, яка це криниця, який це дороговказ, провідник, що́ вона може зробити і що́ вже зробила?”

Він аж підняв голову від тієї думки й задивився в темне вікно:

„Ну, так! Бо і хто мав їм це все сказати? Хто мав їм усе це розумно розкласти, пояснити?”

І в цій хвилині — ніби хтось прочитав його думку, Максим почув на всю кімнату голосне й виразне:

— Ти!

*

Серед інших умов Максим був би передусім поблід зі страху, бо почути такий голос, та ще серед ночі, та в кімнаті, де нікого немає, та в будинку, звідкіль давно всі повиходили — таки лячно. Але тепер чомусь Максимові стало не лячно, а — цікаво: хто це може говорити, коли нікого немає, й він сам? Дух? Злодій? Вартовий зпід церкви?

Максим хотів крутнути головою й подивитися в той бік, звідки вийшов голос, але це йому якось не вдалося: вязи заболіли, ніби їх опік хто залізом (не відомо — від книжок, чи з роботи), а коли Максим хотів повернутися всім тілом, той сам голос сказав:

— Не обертайся! Сиди!

Максимові аж тепер зіжилося волосся на голові, від голосу, що вчув, йому ніби скамяніли всі мязи. Він витріщив тільки очі й мав ще тільки сили в легенях, що вишептав:

— Це хто?

— Я, твій добрий знайомий! — відповів йому таємний голос. — Не бійся нічого. Не оглядайся лише, а побачиш таке, що ти ще в житті не бачив...

Максим пробіг мимохить думкою всіх своїх знайомих, але ніодин із них не мав такого голосу, як цей. А проте він наче заспокоївся: чув, що скамянілість якось із мязів сходить, і навіть поспробував усміхнутися. Що буде, то буде! Напевно не вбе, автім, як би був хотів, то й так був би вбив, адже ж він не чув, коли й куди цей незнайомий увійшов.

Пригода починала бути цікава. Максим вирішив чомусь сам, що не оглянеться й ніби почав більш цікавитися тим, що́ може той таємний незнайомий показати, ніж ним самим. А проте в одній хвилині подумав, що буде таки якийсь такий час, коли він таки оглянеться й таки побачить, хто це.

— Ну, добре, — промовив Максим голосно, не повертаючись ні на міліметр убік. — Я можу сидіти. Я тільки хочу, щоб це було не довго, та щоб ви (він чомусь „викнув” цьому незнайомому голосові) бодай більше-менше натякнули, хто ви.

— Я — почув Максим голос, — твій добрий знайомий. Ти бачив мене мало не що дня, але ти на мені не пізнався. Зназверха я зовсім инший, ніж я справді. Инші люди теж мене часто бачили, навіть із тобою, але вони ще менше мене знають, ніж ти.

— Цікаво! — кинув Максим. — Що дня я бачу свою жінку, сусідів, голову читальні, але вас? Не пригадую собі. Дивно якось.

Голос хвилинку не відзивався, потім задзвенів ізнову, але Максимові здавалося, що він уже поважніший, суворіший:

— Дивно хибá те, що ти мене що дня бачив, а не пізнаєш навіть мого голосу. Але ти собі пригадаєш, а як ні, то я тобі сам пригадаю.

— Ви дух? — кинув несподівано Максим, і його рука піднеслася до чола: — Всякое диханіє...

— Ні, я не дух. Я чарівник!...

— Ну, це вже вибачай! — усміхнувся вже зовсім спокійно Максим, що не раз товкмачив людям про брехні з відьмами, чарівниками й іншим знахарським кодом. — Автім це може бути. В чарівників я не вірю, але як ви кажете, то треба вірити. Як чарівник — то хай вам буде чарівник.

— Ні, — відгомонів м'якіше голос, — я не той чарівник, що старі баби в нього вірять, і ходять до нього по чари. Я з нечистою силою не мав і не маю ніякої спілки. А проте я роблю такі дива, що хто зна, чи й ті чарівники з казок зможуть таке доказувати.

„Хвалився циган...” — подумав Максим, але не сказав нічого.

— Я можу тобі таке зробити, — говорив далі голос, — що ніхто й не повірить, поки сам на власні очі не побачить. Я знаю, що й ти не дуже в це віриш („Ну, й дсгадливий!” — мигнуло Максимові в голові), але повіриш. Я того і прийшов. Я знаю, який ти, Максиме Кочержуку: не змириш, не побачиш, не почувеш — не повіриш. Ну, а ось зараз побачиш, почувеш, змириш і іншим будеш оповідати таке, що й тобі не повірять. Я й того і прийшов, щоб ти пізнав мою...

Максим почув, як голос підходить до нього що раз ближче...

— Мою силу! — впали твердо два слова зараз-таки за його плечима, й поруч себе, збоку, він відчув когось — ніби духа, ніби людину. Волосся стрибнуло йому вгору, на мить він подумав, що той його „знайомий” покаже силу так, що як що до чого голову йому зірве — хотів уже навіть скочити зі стільця, де сидів, але враз голос згомонів знову:

— А тепер дивися, Максиме Кочержуку, бібліотекарю читальні „Просвіти” у Брилові!...

І досі Максим не знає, як воно сталося. Поперед очі йому ніби майнув хтось великим крилом (він почув вітер на вусах), і нараз кудись поділася стіна будинку читальні, там, де повинен був бути сад Івана Дмитрука (Максим знав той сад від дитини), був не сад, а стояли якісь дивні будинки: хати з високими вікнами та бляшаними покрівлями, поруч них росли дерева, та не наші, а з великими, як та плахта, листками, недалечко по дротяних кратах пнявся виноград. Максим іще не приглянувся гаразд до виноградових китиць, що висіли зпід лапатоного листя, як із хати вийшли якісь люди, зовсім не наші: чоловік у дивнім одязі з ножицями, три жінки з кошиками на головах і всі подалися у сад-виноград. Жінки теж були дуже цікаво повдягані — і всі смагляво-чорні, з лискучими, вугляними очима.

„Де це я бачив таких людей, такі хати й такі дерева?“ — напружував думку Максим і аж скрикнув, пригадавши собі:

— Італія!...

— Так, Італія! — відповів його дивовижний знайомий, і, поки ще Максим мав час полинати спогадом у ті часи, коли він був австрійським вояком у Італії, невидне крило майнуло знову перед його очима, ніби замазало цю картину і вставило на її місце нову.

А тут було що інше. Якийсь засніжений краєвид, а почерез нього бігли трьома кіньми запряжені санки. На санях сиділи позакутувані в кожухи люди в високих шапках-ковпаках і перевалювалися з боку на бік... Хтось із них грав на якомусь струменті... Максим відразу пізнав: балалайка! Пяні голоси різали повітря піснею:

Ай, да хлопци, да, малодци,
Маладиє, хараши!...

— Росія? — аж підскочив Максим на стільці, дивлячись, як сани доїжджали до села. В хатах жевріли маленькі вікна. Над селом стояла ніби велика цибуля, головата баня церкви. Максим був цікавий, куди заїдуть ці бородаї, але ось голос того, що стояв невидний біля нього, спитав:

— Бачиш? — і хтось помахом крила зісунув знову й цю картину, а Максим, поки кліпнути очима, побачив на тому місці, де була стіна читальні, новий краєвид.

Перед ним стояли невеличкі хатинки, ніби ті коробки з сірників, з позагинаними вгору краями дахів. Десь далеко стриміла в небо велика будівля, а на неї, ніби п'ять капелюхів один на одного, понакладав хтось покрівлю на покрівлю. Перед кожною хатою висіла над дверима паперова ліхтарня, в якій світилося, а з дахів ізвисали таблиці з незрозумілими для Максима значками. Люди, що саме йшли вулицею проміж хати, були невеликі ростом, скісноокі, на виду жовті. Вони голосно вистукували деревяними чобітками по дорозі, довгі колірові халати з широкими рукавами звисали їм аж до кісток. Жінки мали дивні якісь зачіски — все волосся зібране на верх голови в копічку, вони холодили себе паперовими віяльцями.

Максим цікаво почав розглядати картину. І нараз почув позад себе голос:

— Ти знаєш, яка це країна?

— Докладно не знаю, — відповів непевно Максим, — Китай або Японія...

— Японія! — відповів голос, і знов наче хто завісу на сцену спустив, поховалися всі хатинки, дивовижна вежа з п'ятьма дахами, жовтовиді люди, і в мить на їх місці стояли велетенські будівлі, роздимленими коминами впершіся в небо, сторчали залізні двигуні-журавлі, тиркотали колеса, дзвонили ланцюги, поспід

ними котилися на рейках невеличкі вагоніки, і серед цього всього крутилися люди, чорні, як ті коминярі, позаяложувані, липкі від саджі та поту. Гамір пролітав скрізь, дзенькіт, лоскіт, ніби велетенські молотільні гоготали, з одчинених дверей бив вогонь і жар.

— Фабрики! — прошепотів сам до себе Максим, — мабуть, німецькі...

-- Так, фабрики. Захід Європи! — докинув голос, і величезне крило знову майнуло поперед очі бібліотекаря з Брилова. В мить фабрики пропали, запалися кудись величезні комини, втих грюкіт двигунів та молотів — і проти Максима стояла стіна читальняної бібліотечної кімнатки, з портретом Шевченка, така сама, як завжди, ніби ніколи не розсувалася, ніколи не зникала.

— Бачив? — почув Максим таємний голос.

— Бачив... — вишептав він висохлими з цікавості устами й пожалував у думці, що все це пропало мов сон. Він навіть подумав був, що спить, але ні: проти нього світилася лампа, ліворуч темніло вікно й відчинена шафа моргала хребтами поскладаних щойно книжок.

— Я міг би тобі показати всі країни і сторони світу, — казав Незнайомий. — Ми могли би побачити життя, міста й оселі всіх народів, але для цього треба часу. А часу нема, бо я хочу ще з тобою піти трохи на мандрівку.

— Куди? Як? — злякався Максим.

-- Не бійся! Ми негайно повернемося! Устань!

З Максимом сталося щось дивне: він не хотів, але чув, що ноги йому самі підсуваються під стілець, руки опираються на стіл, і він підіймається на ввесь ріст.

— Підемо!

*

Поки Максим міг спам'ятатися, вже сидів на дивній звірюці: вона мала велику, як овеча, голову на вигну-

тій по лебединому шиї, сіро-жовту мягку шерсть і високі з ратицями ноги. Максим сидів на ній і хитався, бо якось і високо й незручно було сидіти. На ньому був дивовижний довгий, білий халат, голова була закутана якимсь довгим, великим, м'яким ніби-рушником. Перед ним і за ним, на таких самих тваринах (Максим пригадав собі зі школи, що це — верблюди), що йшли гусакком, їхало ще яких сорок-п'ядесят людей, теж у білих халатах, із позавиваними головами. Під ногами й довкола, аж до круговиду, жовтів сипкий пісок, ніде ні деревини, ні трави. В повітрі жара, сонце пече немилосерно, від його сяйва пісок сліпить очі. Максим почув, що починають боліти очі.

— Куди ми їдемо? — спитав він, почувуючи, що за ним їде й його Незнайомий, просто тримається його руками.

— Побачиш! — відповів голос.

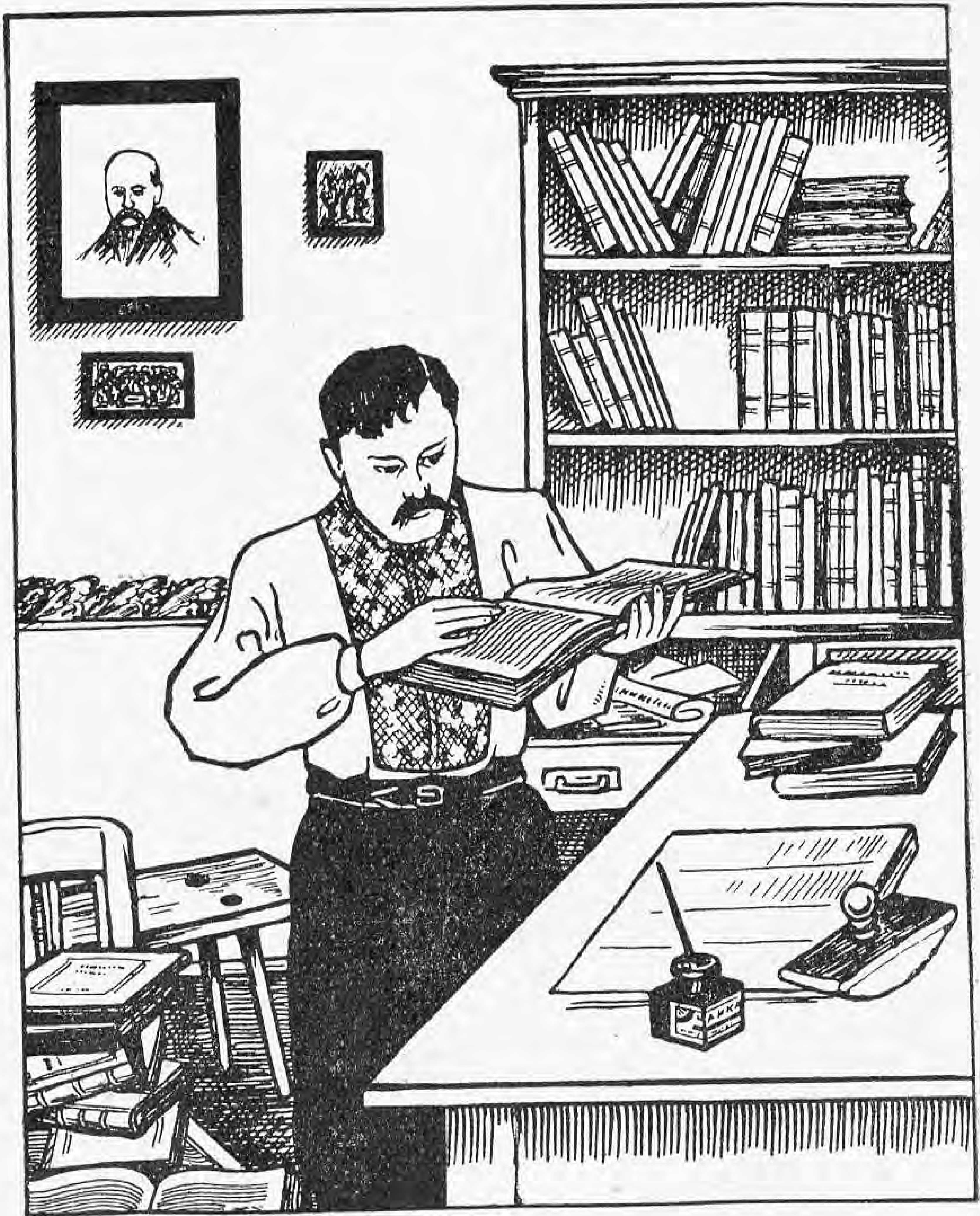
Максим утих. Схилив голову на груди й підняв її аж тоді, коли почали підїздити на якусь горбовину. Звідтіль тягся такий сам краєвид, без дерев і билин, і тільки десь далеко зеленіло кілька маленьких деревець, таких самих, як він їх бачив ув Італії.

„Пальми!“ — подумав бібліотекар із Брилова, — й йому нагло страшне забаглося бути коло них, простягнутися в їх тіні й відпочити.

Сонце починало схилитися вниз, коли перший верблюд спинився біля зелених пальм. За ним здержалися й інші, й коли Максим збирався зіскочити зі свого, тварина, несподівано для нього, клякла на передні ноги, й Максим трохи не злетів їй почерез голову. Але в тій самій хвилині вона підібгала й задні ноги, й він ізліз вигідно з верблюда, розпростовуючи задеревілі ноги. Поруч лежали всі інші верблюди. Максим почув, що з його тварини зліз іще хтось і йшов тепер, крок за

кроком, ніби тінь за ним. Максим знав. Це був Незнайомий.

„А, може, люди все ще недоцінюють книжки, — не розуміють, що вона може зробити і що вже зробила“ — він підняв голову й задивився в вікно (стор. 8).

Бібліотекар із Брилова не мав часу задумуватися, де це він. Найголовніше його бажання було тепер — напитися води. Ах, як він хотів пити! Просто рік життя був би дав за горнятко води. І він подався в бік дерев,

думаючи як-слід, що коли є деревина і трава, то й вода повинна бути.

На диво, ті, що їхали перед і поза ним, ніби не звертали на нього уваги. Вони розкульбачували верблюди, здіймали з них клунки, скриньки, міхи, інші заходилися розпалювати вогонь. Максим снувався поруч них, як тінь, ніхто й голови в його бік не повернув. Нарешті під деревами („Ну, і грубі ж у них пні!” — подумав), що сторчали, ніби височенні телеграфічні стовпи, й тільки на верху мали жмут листя, найшов джерельце, що весело булькотіло водою. Наче до рідної матері, припав вустами до нього Максим: чув, як свіже питво вливає в його тіло силу й бадьорість, і як устав, то ніби й не було втоми. Він захотів підійти тепер до вогнища. Сподівався, що дістане там щось іззисти („тим людям, що біля вогнища”, думав, „якось я вже про голод утовкмачу!”), але тепер проти нього стояла вже зовсім нова картина: сонце саме чернуло краєм кружка круговиду, а всі ті, що їхали перед і за ним, порозстелювали килимці, повклякали на них, повернулись обличчям до сходу і забили поклони:

— Аллах акбар, Аллах акбар, Магумет расул Аллах!²⁾ — зарепетували різними голосами, й Максимові як стій пригадалося щось знайоме з його книжки з бібліотеки.

— Араби! — скрикнув він, і до того, що йшов ніби за ним як тінь, кинув: — Де це ми? В Арабії?

— Ні! — сказав біля нього знайомий йому голос. — Я завів тебе аж на пустиню Сагару, щоб ти пізнав, яке тут життя. Це ми з тобою караваною³⁾ ідемо до міста Каїра, столиці Єгипту...

— Матінко моя! — злякався Максим, — Каїро? Якже ж я звідтіль повернуся до хати? Там же дома жнива, робота жде, а ви мною якусь Сагару витираєте? На верблюді вчите їздити?

— Не журися! — відповів Незнайомий. — На завтра вранці будеш у себе дома.

— Як? Тисячі миль за ніч зроблю? — зажурився Максим.

— Зробиш. Я вмисне перекинув тебе сюди, щоб ти знав мою силу. Я хотів тебе звідси, з цієї спеки, перенести не за тисячі, а за десятки тисяч миль, на далеку північ, щоб ти спробував, чи там такий мороз, як тут спека, та промандрував у відвічних снігах запряженими в собаки санками, пожив у хаті з льоду, по полював на тюлені або й білі ведмеді, до полярної зірки придивився та зрозумів, який жах жити там — але якщо це тебе лякає, то можемо й не йти туди.

— Ні, ні! — сказав Максим; він боявся зимна й узимі все дуже мерз. — Я знаю, що ви можете це зробити, але краще вже туди не їхати.

— Гаразд! — відповів голос. — Та зате ти поїдеш зі мною у світи, де ти ще ніколи й гадкою не був...

*

Максима вихопило щось зпоміж верблюдів, зпід дерев, зпосеред пустині, й понесло так швидко вгору, що він аж очі мусів приплющити.

„На сонце їду, чи яке лихо?“ — подумав він, і нараз ним кинуло ніби в якийсь кіш. Він розплющив очі й із дива занімів. Над ним висіла велетенська куля шовкового бальону, а він стояв у квадратовому коші, що сягав йому по пахи, й міцно був присилений мотузками до бальону. Довкола не було нічого, тільки хмари. Але коли Максим вихилив голову поза кіш і глипнув удолину, в нього геть чисто голова закрутилася.

Внизу не було землі, а щось таке, наче велика, розгорнена від краю до краю круговиду сороката мапа. Поля й ліси лежали на ній зеленими, то темнішими, то яснішими, квадратовими чи ромбовими, плямами.

Проміж ними бігла якась жовто-сіра стрічка, біля неї здовж, із одного боку, чорніли темно-зелені цятки. Поруч ішла інша чорна стрічечка, на яку хтось ніби кинув дві срібні нитки, що миготіли до сонця.

„Мощений шлях”. — пояснив собі Максим у думці, — „а те, що біля неї, цятками ростуть дерева. А це — залізничий шлях...”

Він був би, може, розглядав довго ще краєвид під ногами, але враз його увагу прикувало що інше. Над чорною стрічкою зі срібними ниточками зявилася хмаринка диму — ішов поїзд, повз маленькою гусеничкою. Коли Максим зрозумів, що коли цей поїзд такий маленький, то він, певне, страшенне високо, й йому зробилося лячно. Він кинувся взад, але в ту саму мить кинуло й бальоном так сильно, що він упав на дно коша.

„Боже мій!” — думав бібліотекар із Брилова, розглядаючи дивовижний одяг на собі. — „Що воно буде, коли бальон понесе хто зна куди, або він сяде десь у чужій країні? Що тоді?” Гальо! — пробував він крикнути. — Куди це я лечу?

Але відповіді не було. Максим злякався ще дужче на думку, що він уже сам, що Незнайомого немає. А тимчасом бальон гнав кудись так швидко, що кіш не встигав за ним, і мотузки, якими він був присилений, витягнулися навскоси й напнулися, як струни. Максим подумав, що як би так не дай, Боже, один із них лус... та в ту саму мить ним перекинуло, він залітав руками ніби вітряк у повітрі, і ще мав силу крикнути:

— Матінко Христова!

Кіш відірвався, й Максим летів стрімголов кулею вниз. Але ні: то летів не він, а — летіла до нього Земля, летіла божевільно швидко, ніби яка велетенська плахта. Максимові заперло дух, зашуміло в вухах. Хотів молитися, та не міг пригадати ніякої молитви. Жакли-

ва думка, що він ось-ось бахне головою в ту сіру масу, яка вихром летіла до нього, вибила йому всі думки з голови. Він знав одне: згине.

Десь далеко зеленіло кілька маленьких деревець. —
„Пальми!“ — подумав Максим (ст. 14)

Автім те, що побачив, було ще жахливіше. Плахта, що бігла йому назустріч, була не земля а — вода. Море. І хто зна, чи Максим Кочержук не був би вмер

уже від самої думки, що бовтне в воду, як той камінь, і пропаде на віки, якби не голос, що крикнув біля нього:

— Відкрий легкопад! Швидко! Шартни клямру при поясі!

Максимові полекшало. Він знав, що це голос Незнайомого. В нього нараз ускочила якась охота рятуватися. Закивав рукою, шукаючи клямру при поясі, хоч не знав і не бачив досі, чи вона там є. Та легко воно не було. Руки його теліпалися, як крила підстріленої птиці, в повітрі. Та нарешті всіма зусиллями волі притяг одну з них до пояса, намацїв пальцями залізо й на лету тербнув її від себе. В мить попід пахами в нього жахливо сіпнуло. Здавалося, що він розлітається на шматки. За плечима щось шугнуло й шелеснуло, та Максим почув, що спинився, й тільки захитався в повітрі ногами, ніби який великий маятник годинника, й ніби йому привязали, як тій лялечці, нитку на плечах. Стало якось лекше, й він підняв очі вгору: над ним великим грибом плило біле шовкове полотно, а з нього спускалося кільканацять тонких та міцних мотузів до того пояса, що був у нього під пахами. Вирятувався...

Але тішитися не було чого. Чотириста метрів під його ногами хвилювало море. Легкопад, що на ньому висів Максим, опускався що раз нижче й нарешті мусів упасти на хвилі. Кочержук глипнув на всі боки, чи нема де на морі пароплаву, чи хоч би човна. Нічого не було.

„Пропаду!” — подумав із острахом Максим, слідкуючи за тим, як що секунди він спускався нижче й нижче. Вирятувався з одного, а тепер ще гірше. Пропадай, душе!

Він був уже над самою водою. Ось уже білі гребені хвиль підскакують високими, як поверхи, звалами, вже досягають майже його ніг, вже, шумливо спі-

нені, розкривають свої жахливі пропасти, ось уже одна хвиля підскочила, й Максим чує на ногах мокру воду, ось уже...

— Господи, рятуй! — викрикнув він у шум моря, і враз велетенська, жахлива маса піни хлюснула йому просто в обличчя...

*

Якийсь час Максимові шуміло в вухах, і він утратив майже пам'ять. З ним діялося те саме, що діється з кожним, що топиться. За якусь хвилину прочуняв і дуже здивувався: одяг на ньому був сухий. Максим очам своїм не вірив. Адже добре тямив, що злетів у море, що величезна хвиля води хлюпнула йому в обличчя. Як же ж міг вийти сухий із цього? Отже воно так таки було.

Нараз Максим відчув, що, дихаючи, втягає в легені не воду, а повітря й заспокоївся. Навіть спробував розплющити очі. Те, що побачив, було вже зовсім надивовижу. На голові й на тілі в нього поверх звичайного його селянського вбрання, був іще один одяг, твердий і негнучкий, що відставав трохи від нього, й сама його голова сиділа в цьому одязі ніби в якому шоломі, що прилягав до рамен і до грудей.

„Добре, що хоч віддихати можна”, — подумав Максим і, хоч чув, що з оцим одягом усе-одно летить кудись, заспокоївся.

Автім проти його очей стояла в шоломі груба шибка, ніби округле, вставлене в нього самого віконце, й він задивився в нього. Звідкись падало легке світло. Зовсім ясно не було, але те, що було за шибкою, було яснозелене і прозорчасте. Максим догадався — вода!

Ще дві хвилини — й Максимові ноги важко об щось стукнули. Він спробував зігнутись кадовбом, щоб поглянути, де він, і це йому вдалося. Стояв на підводній скелі, а довкола нього був ніби якийсь інший, за-

чарований, казковий світ — з травою, деревами, з тваринами, з дивовижними рибами, наче якими метеликами. Коло його ніг — він аж тепер побачив, що ці ноги в якихось великих сталевих рурах, а рури позакінчувані ніби черевиками з грубезними олов'яними підошвами — отже коло його ніг стояли якісь червоні стовпчики, що на верху мали ніби рухливу велику квітку, недалечко пнулася високо вгору якась тонка деревина. Максим підняв голову, але не міг доглянути її верхів'яття. Внизу на скелях та на камінні сиділи якісь не то рослини, не то звірятка, що ворушили ніжками. Ще трохи далі сторчало, наче м'ягка скирта сіна — якесь інше дерево. Максим підліз до нього й побачив, що це щось ніби та губка, що він бачив колись у школі.

„Губка, чи не губка?” — подумав він і, очарований червоними стовпчиками, рожевими зірками та деревиною, що хто зна де мала свій верх, підійшов крок, один, другий, третій (ну, й важкі ж були ці чоботища!) — та враз зупинився. Десь ізбоку, ніби зпоза його плечей, вискочила ціла громада маленьких рибок, золотих і смішних, як ті дитячі забавки, й шугнула повз нього. Максим добачив іще тільки, що всі вони якісь округлі, і вже мусів дивитися на що інше: слідком за цією переляканою громадкою, мало не зачепивши його шолому, стрілою пролетіло якесь велике страховище, щось ніби риба, але з тієї риби був тільки широченний, наїжений гострими зубами і грізно розкритий рот та маленький, аж смішний хвостик, за жахливою головою з тим ротом. Опудалу звисала з носа на прутику кулька, що світила, й так воно побігло, присвічуючи собі дорогу. Максим мало не скрутив голови, щоб поглянути за ним.

— Ну? — почув він нараз біля себе знайомий голос. — Як тобі, Максиме Кочержуку, все це подобається? Був ти коли в морі?

— Не був! — признався Максим щиро. — Не був і не знав, що в морі тільки цікавого. А ви — він зупинився на мить, — ви могли б мені допомогти взяти звідсіть дещо, щоб показати вгорі тим там? — і він тикнув пальцем угору, маючи на увазі Брилів, читальню й її членів.

— Ні, друже! — почув м'який голос побіч себе. — Кожного з тих твоїх читальняників я теж можу посадити на верблюда і проїхатися з ним по пустині. Можу взяти на бальон і показати йому світ із підхмарного лету. Можу повести в казкові палати підводного царства, де такі дива-чуда, дивись, о, дивись!

Проти Максима плили тепер, легко вигойдуючись, якісь гриби, що під шапчинкою мали по кілька рухливих корінців, прозористі, ніби те мереживо, й мінливі кольорами, як та райдуга-веселка. За ними якісь дві довгі, срібні й тонкі, як мотуз, риби ніби виводили тачнок, так звивалися в колісце й розпростовувалися, а одалік пліло щось наче широка біла стрічка, розвиваючись і мнучись. Максим аж очі витріщив.

— Кожному з вас я можу показати ці чуда-дива, — говорив голос далі, — тільки ви самі не хочете цього, й не вмієте найти мене, щоб я повів вас до них. Що дня я з вами, що дня ви бачите мене, а не знаєте мене...

— Я показав би їм вас, — відповів Максим — сказав би їм, хто ви, який ви чародій, але скажіть мені, хто ж ви нарешті?

— Постривай, Максиме, — заговорив голос. — Подайся вбік, — і Максим чув, як щось пересунуло його кілька метрів узад.

І це було в сам час. Попри Максима перевалилося щось не то звір, не то жива гора, з довжезними руками-хапальцями. Але який це був звір?! Це була тільки велика голова, зпід якої гадюками висувалися і пруж-

жилися на всі боки гидкі лаби, що — Максим бачив — звивалися по червоних стовпчиках, рвали їх як траву й кидали в верх. Одна з них зачепила за дивовижну деревину й перервала її, як ту нитку. Лаби повзли далі й далі — гидкі, міцні, грізні.

Максим не знав, що це справді, звір, чи чорт... І нагло почув якийсь зір на собі й задеревів: проти його обличчя стояли великі, льодові, нерухомо-жорстокі очі потвори. Вона ніби придивлялася до невиданого у своїй країні гостя, і одне її рамя, на який десяток метрів завдовжки і грубе, як той рубель, піднялося в його бік...

„Смерть!“ — подумав Максим і заплющив очі. Та враз почув, що випливає кудись у воду, й розплющив їх ізнову. Проти очей ставало ясніше. Він випливав наверх води.

— В цьому царстві не все чудове! — почув голос. — Я хотів тобі й цей жах показати. Та ти не бійся!...

*

Максим побачив себе знову у своїй кімнатці. На столі таксамо світилася лампа, лежала його щойно недавно зроблена статистика читачів, а проти нього стояла шафа-бібліотека з книжками. На хвилину він подумав, що спить, і що все це йому приснилося — ті всі дивоглядні мандрівки по Сагарі, в повітрі та в морі. Але ж бо ні! Він же ж іще чув, як під пахами боліло його від того, що легкопад шарпнув ним, і що рамена не відвикли ще наче від сталевого одягу, в якому ходив у морі, й найважніше — він ізнову почув за собою голос Незна-йомого:

— Ти втомлений, Максиме Кочержуку?

— Ні, — відповів Максим. — Було трохи лячно, але все було таке цікаве й таке гарне, що я вам дуже таки вдячний. Я й не знав, що у світі так багато див,

і якби хто був сказав мені коли, що їх усі можна побачити за такий короткий час, — я ніколи не був би повірив. Коли ви справді мій знайомий, — то мені дуже прикро, але я таки хотів би вас побачити...

— Не оглядайся! — крикнув досадно голос і ще в сам час, бо Максим таки вже наважився оглянутись. — Не оглядайся ще якийсь час, а потім я тобі сам покажуся. І ти тоді найбільше здивуєшся, бо ми старі-старі знайомі...

— Невже? — здивувався щиро Максим.

— Повір, що так! — голос став знову м'який, як у доброго приятеля. — Ти ж повірив уже, що я чарівник, так повір, що я — твій знайомий.

— Ну, цікаво! — заявив на це Максим знову.

— А коли ти сидітимеш спокійно, — тягнув голос далі, — то я покажу тобі ще цікавіші речі. Досі я показував тобі широкий світ, його чуда та тайни. Тепер хочу тобі показати, як виглядають ті люди, серед яких мене нема, й ті, що на мені спізналися, і ті, що в них я щоденний гість. Хочеш?

— Хочу! — притакнув Максим. — З вами я готовіти хоч куди, бо, як бачу, ви мені щирий приятель. Я починаю навіть любити вас! — усміхнувся він у вуса й подумав:

„Ану, що воно тепер буде?“

*

Ви, дорогі читачі цієї книжечки, мабуть, подумаете собі, що Максимові Кочержукові доведеться знову переживати страхіття, летіти кудись стрімголов або тікати перед черговою потворою з льодовими очима. Отже — ні. Цим разом Максим — він може вам підтвердити це сам — ніби сів на той килимець-самолет із казки й так піднявся вгору яких 200 м. над Землю — враз із бібліотечною кімнаткою читальні „Просвіти“ у Брилові, зі сво-

їм стільцем і столом, на який сперся руками. На тій висоті кімнатка спинилася непорушно і стала прозориста, як те скло. Під ногами, крізь долівку, він бачив виразно село, а проти себе крізь стіну — хмари. Але цього мало. Максим тямить добре, що голос наказав йому:

— Дивися в долину!

Він глипнув і побачив, як Земля далеко під його ногами рушила з місця, як почала відсуватися зі сходу на захід, ніби хто збирав велике колірове полотно. Ось побігла в той бік та частина Брилова, що її звали Замчищем, ось дорога на Прозову, ось кам'яний хрест на границі села, звідкіля процесія на Зелені Свята повертається до церкви, ось сусіднє село Безхліб'я, Вовчурі, Ставище, Виплоти — і пішли чергою села, містечка, міста, поля, ліси, річки — такі, що їх Максим уже й не знав. Летіло це все під його ногами, просувалося ніби нарисоване й розмальоване на довгому папері, який хтось мов перевивав із одного валка на другий — шляхи, залізниці, мости, великі міста з церквами, з ратушами, що своїми шпилями мало не зачіпали його ніг, горби, долини, стерні, пасовиська, озера, ліси — і так швидко, що і придивитися докладніше всьому цьому було годі.

„Земля крутиться довкола своєї осі“, подумав Максим, згадуючи недавній виклад делегата з Філії „Просвіти“ у своїй читальні, — „а я відірвався від неї, і стою на місці“. — Ви коло мене? — сказав наголос, злякавшись нагло, що він сам.

— Коло тебе! — почувся збоку голос, — і Максим знав, що це правда.

Тепер у нього під ногами просувалося хвилівке, шумливе море, що несло кудись, у один бік, білі лави піни, й гуло, ніби добрий ліс у хуртовину. А ось на ньому показався й побіч під ногами Максима великий, білий пароплав із трьома коминами, рівно краючи гостриною

дзюба спінені й розбурхані хвилі. Згодом з'явився ще один пароплав, потім якісь два вітрильники з надутими вітром парусами-вітрилами, нарешті з сотня малих рибальських човнів, що втомлено колихалися на воді й були немов вістуном недалекого берега-суші. Ще хвилина, — і суша почала пробігати в долині, під прозористою долівкою Максимової кімнатки. З берега виринув глибокий, густий, непроглядний праліс, що тягнувся великою, кудлатою і збитою масою — і нагло Земля спинилася (може, тільки Максимова кімнатка рушила з місця?).

Максим глипнув униз. Там була маленька галявина, на ній півколом стояло декілька колиб сяк-так посклеюваних із гілок, листя та кори, посеред них горіло вогнище, а біля нього сидів із десяток людей: чоловіки майже без одягу, з довгим волоссям, у яке рядком понатикано піря, і жінки, позавивані в якісь сорокати верети, а проте на-пів голі, мали від чола перевязану ганчіркою голову. Поруч якийсь чоловік іздирав шкіру з дивовижного звіря і крем'яною сокирою розрубав кости та мясо. Тут таки, біля нього лежав лук і пірясті стріли, а з боку спис із гостриною, знов таки з камінюки. Одна з жінок шила шкіру: проколювала гострою кісткою дірку і просовувала туди тоненький ременець. Робота йшла поволі й тому, що білував звірину, й тій жінці, що шила. Вогонь, обкладений каменюками, горів ясно й кидав відблиски на бронзові обличчя цих людей, на купу розбитих костей оподалік та на півголу дитину, що спала просто на землі, брудна й, мабуть, недужа, бо раз-по-раз з'являлася кашлем.

„Дикуні!“ — подумав Максим, що так багато начитався був і про папуасів⁴) і про індіян і про інших, але тепер уперше побачив їх із близька.

І він далі слідкував за тим, як шкіродер сяк-так оббілував звірюку (Максимові аж дивно було, що тако-

го звіря можна було вбити стрілою з лука), як порозцюкував крем'яною сокирою кости та мясо, як, нарешті, шматки його почав подавати жінці, та як жінка клала їх на розпалене каміння біля вогнища. Як тільки мясо від вогню надсмажилося, жінка подавала його комусь при ватрі. А той хапав напівсирий шматок і дер його, як собака, зубами, аж юшка текла по руках, по бороді...

— Ну, й життя ж! — не втерпів наш бібліотекар, дивлячись на все це. — Та й чого ж отак жити? Не пішов би один із другим між люди, не навчився б, як жити по-людськи?

— Не піде! — відгомонів біля нього голос. — Я міг би їх повести у світи, в добро, але це ті люди, що власне не знають мене. Таких є ще дуже-дуже багато, і вони так нужденно коротають свій вік.

— Так чому ж ви їм не покажетесь?

— Я? — відповів Незнайомий. — Вони ще більше незрячі, ніж ти, хоч і мають очі, як ти... Коли не побачив мене ти, то як їм мене побачити...

Максим почув докір у цих словах і замовк.

— Ось побачиш, багато таких є. На всій землі широкій, навіть у твоїй батьківщині...

— Ну, це вже, вибачте, неправда! — усміхнувся бібліотекар із Брилова.

— Постривай, я покажу тобі згодом і тих твоїх земляків! — упирався голос. — Тепер я тобі показав тих дикунів. А за хвилину побачиш тих, що з ними я постійно живу, що мене бачать і знають, і що я їм за те щиро помагаю. Тоді зрозумієш, яка різниця — бачити й жити зі мною, знати мене й не бачити, не знати, а то, може, й ненавидіти мене...

Ніби слухаючи цих слів Незнайомого, Земля знову рушила з місця. Попід Максимові ноги внизу полетів ізнову праліс, дикий, темний („Пускайся в нього з такою

«кремяною тупакою!» — подумав Максим), далі — якісь багна, потім — широчезні поля, де орали машини на дев'ять плугів нараз, поруч парові молотільні молотили, віяли і збирали зерно в міхи; потім широкі, білі хати з великими ясними вікнами серед добрих господарських будинків і чистих подвір; далі — рівненькі й білі оселі та містечка, до яких рівними дорогами котилися авта, й нарешті підбігло й місто — велетенські кам'яні будівлі.

— Дивись у ці вікна! — почув Максим голос над вухом. — Заглянь у ті хати, де людині служить електрика, газ, бензина й мотор та виконують за неї всяку чорну роботу. Ось тобі вулиця, по якій можеш котити яйце, й на якій ніколи немає ні болота, ні куряви. На автах, трамваях, омнібусах — люди, що, вийшовши з теплої, ясної та привітної хати, чим-дуж поспішають до місця праці. А той ліс коминів на овиді працює тисячами двигунів, толоків і пасів на те, щоб ці люди мали в що зодягнутися, взутися і що їсти. Цими дротами, що павутинням порозпиналися над містом, збігаються сюди вістки з цілого світу та в кожную хату пливе музика. Увечір у цьому місті з мільйонів ламп ясно, як удень. Уночі в ньому безпечніше, ніж у твоїй хаті, а в тисячах театрів, кін та світлиць гомонить слово, пісня, лунає сміх, панує рух. Там, у цих білих великих будинках, сотні учених дбають про твоє здоровля та про те, як би тобі найкраще налагодити життя та працю, а в музеях позбирано все що найцікавіше з земної кулі. Тільки йди та дивися! Чи це не життя?

— Життя! — викрикнув Максим, що ввесь час пильно слідкував за словами Незнайомого, придивлявся до всього й міркував, чому в нас немає такого гаразду, вигоди, добробуту. — Так, це життя!

— А бачиш, то я зробив це життя таким, як воно сьогодні. Це все ті люди, що пізналися на мені й жити

без мене не можуть. Без мене вони були б і досі такі, як ті у пралісі! Це я їм дав вигоду й достаток, здоровля й радість життя. Зрозумів?

— Ні! — признався щиро Максим. — Я розумію, що ви могли це зробити. Але чому їм так добре? Хіба ми не любили б вас, коли б вас побачили й пізнали?

— Може, — відповів голос. — Може, пізнаєте мене, й у вас буде те, що тут. Але до цього ще далеко... Як думаєш?

— Не знаю, — відповів Максим і почув, що колихнувся з місця. Його шкляна кімнатка піднялася вгору, бо хмародери були б її на давнішій висоті розчавили. Тепер вони плили і плили, ніби ті гори з бетону, заліза і скла, над глибокими, повними возів і руху вулицями, над гомоном оркестер у радіо й гуркотом моторів.

Максим зрівнював усе це з обдертими ліп'янками й містечками, куди їздив не раз на ярмарок, і ще гірш не розумів нічого.

„Чому це не в нас?“ — сверлувала вперто в нього під черепом думка.

*

— Таке, як у тих дикунів, було колись життя всіх людей, — гомонів голос, поки кімнатка бібліотечної сали читальні „Просвіти“ у Брилові чвалувала повітрям до свого села, й Максим міцно тримався руками стола, щоб не полетіти під стіну. — Пережили твої прапрапрадіди й таку добу, як ті дикуни, що ти їх бачив, коли крем'яна сокира була єдиним приладом і помічником. Пережили потім і мідяну добу, коли вже вміли сяк-так витоплювати з криці мідь, а потім на місце міді прийшло — залізо. Що більше того заліза було, то веселіше було людині, й легше було жити. А згодом сокира змінилася в тисячні форми — ножів, мечів, тесаків, вістр, пил, доліт, сверлів, то й людина могла вже заощаджувати тро-

хи своєї сили. Впарі з тим кращала й її хата, й одяг, і поле, помалу-мало прийшли на світ плуг, заступ (ри-скаль), лопата — перші машини людського роду. Ти уявляєш собі, Максиме, який це був зворот у житті людства? Можеш зрозуміти, як з того часу пішло все швидко вперед, як виросло те, що ми називаємо промисловістю, копальництвом, торгівлею?

Голос спинився, ніби ждав відповіді, але Максим мовчав. Він удумався в цю історію людського роду і справді не знав, що було важніше: перша крем'яна, незугарна й тупа, чи пізніша залізна, хитра й гостра сокира.

— Це залізо, вогонь і перша сокира зробили з людини-малполюда справжню людину, пхнули її божевільним кроком наперед по дорозі до остаточного добробуту. Але куди більший пролім, ніж вони, зробив — я! — казав далі Незнайомий. — Я переносив усі ці здобутки людини з одної країни у другу, я помагав їм поширяться, показував, як орудувати ними, приневолював поліпшувати їх та видосконалювати, поки при моїй допомозі не створено першої складної машини, поки до машини не запряжено пари, бензини й електрики...

— А хибá — і Максим підніс здивовано очі, — хибá ви тоді вже жили? Кілько ж вам тоді років? — спитав недовірливо.

— Го-го! — відповів йому голос. — Я живу від того часу, коли людина забажала затривалити вістку про себе та свої зусилля, передати їх іншим. Це була перша моя служба — людству. Коли це було? Дуже-дуже давно, страшно давно, я й сам не міг би сказати — коли. Я тільки знаю, що тоді я зовсім не виглядав так, як тепер; і що місце моїх народин не — ваша країна. Де зоно — я теж добре не знаю. Може, на скелі якійсь, може, на деревині, може, на тваринній шкурі. („Ну й балакає, як ци-

ган!“ — подумав Максим). Я тямлю хибá те, що коли я прийшов до старовинного Вавилону — а, може це був Єгипет? — я був уже так сказати — дозрілий. Правда, тодішні люди дивилися на мене достеменнісько так, як твої земляки, вони не розуміли, чого я хочу. А проте свою службу я робив. Переносив вістки з одної землі до другої, вчив людей того, що їх далекі сусіди вже вміли, навіть потішав їх і розраджував, заводив лад, показував, як жити. Небагато мав я тоді приятелів. Але хто пізнав мене раз — ставав моїм другом до смерти й не шкодував цього. А як мене тоді шанували! Таких палат, в яких я тоді жив, ти ніколи й не бачив. Могутні володарі, що одним кивком руки посиляли тисячі людей на смерть, жерці, що перед їх силою тремтіло все, були мої друзяки! Так, так!

Максим слухав оповідання Незнайомого як якої-казки. Раз подумав навіть, чи не добре було б такого балакуна запросити на один-два вечорі до читальні. Та голос Незнайомого гудів далі, й він залишив запросини на пізніше.

— Валилися трони та царства, вимирали та наростали народи, чергувалися віки та покоління — а я жив і вірно служив усім. І за те мене, може, й найбільш любили, тому, може, мої щирі друзяки росли з дня на день і тому, може, почесне місце мені скрізь давали: і в церквах, і в монастирях, і в високих школах. А я одного хотів — щоб усі до одного люди були моїми приятелями, щоб я, працюючи для всіх, ізв'язував їх між собою, досвід одних передавав другим, старших молодшим, улекшував їм життя, веселив їх, показував напрям, як їм іти до мети, вів їх до неї, одне слово — я хотів із усіх людей поробити що-найкращих, найліпших, найвеселіших.

— Ну, а зробили? — запитав цікаво Максим.

— Вдавалося! — притакнув Незнайомий. — Вже в середньовіччі я мав тисячі приятелів, а з року на рік

Максим не знав, що це — звір, чи чорт. І нагло почув зір на собі й задеревів: проти його обличчя стояли великі льодові, нерухомо-жорстокі очі потвори (стор. 24).

число їх більшало. Я держався не лише палат, церков і монастирів, де мене шанували, в золото й самоцвіт зо-

дягали, де мені до послуг окремих людей устанавляли. Я зійшов у міста та містечка, заглянув до купців, ремісників та робітників, усім накидувався зі своєю приязню, і всі вони щиро горнулися до мене. Потім прийшла черга й на село, й моїми приятелями стали мільйони селян. Я пролазив у кожну хату, однаково — ліпянку, сутерини, просторі світлиці й салі — і скрізь радо мене витали. А тепер? Тепер у мене мільйони-мільйони друзів, мільйони рук витають мене що дня, мільйони очей дивляться на мене, мільйони вух слухають моєї мови. Всі ці мільйони я веду вперед, крок за кроком, крізь нещастя і крізь війни, крізь тверду працю й недільні відпочинки, до ясного сонця, до того дня, коли людина буде насправду щаслива, й коли з усміхом, серед вигод і краси, буде жити иншим, ніж тепер, кращим життям. Так, так, мій друже!

„Але ж бо і промовець!“ — подумав собі Максим, якому кожне з цих слів, ніби цвяшок, убивалося в серце. Він не розумів гаразд, чому, але відчував, що Незнайомий каже правду, й йому самому хотілося бути між тими мільйонами його приятелів. І він спитав:

— А я можу стати вашим другом?

— Можеш, — упала спокійніша відповідь. — Ти вже й є моїм другом, і тобі треба буде тільки ще пильніше приглянутись до мене та ще тісніше заприятелитися зі мною. А тоді — і тут голос став м'який і шовковий, — ти покличеш у мої лави і твоїх земляків, які так мало знають і мене і про мене, і яких я дуже-дуже хочу бачити серед мільйонів моїх приятелів! Правда?...

— Покличу! Напевно покличу! — відповів твердо, заслухавшись у щирі слова Незнайомого, бібліотекар із Брилова Максим Кочержук.

*

Кімнатка з Максимом Кочержуком прилетіла над Брилів і опустилася так гладко й рівно вниз над читаль-

нею „Просвіти“, ніби й ніколи зі свого місця не рушалася. Стіни її потемніли, утратили свою прозористість, і Максим ізнову побачив себе за столом, де лежала його „Статистика читачів“. Він навіть подумав, чи не час би було вже йти додому, завтра ж праця, але встати зі стільця якось не було сили. Надто втомили його всі ті мандрівки та образки того, що бачив. Чогось хотілося сидіти.

Але посидіти йому не довелося. Саме тоді, коли відкинув голову назад і приплющив очі, щоб зібрати й упорядкувати все те, що бачив, чув і переніс на своїй шкурі, — саме в тій хвилині Максим почув на своєму плечі виразну руку, ніби поклав її хтось зі щирих друзів, постійних читальняників. Максим подумав навіть, чи не Юховський — Юховський був його товариш іще з У. Г. А., а тепер був справником кооперативи, — але через секунду він уже знав:

— Ходімо, Максиме! — почув він голос Незнайомого, й ноги його самі випростувалися. Він знав, що противитись тут немає чого — голос скаже, й він однаково піде.

— Я хотів, щоб ти побачив іще моїх учнів, тих, що зі мною мов ув-одне позросталися, й яким я дав частину своєї сили. Вони теж творять нове життя, працюють для людського щастя, й їх теж ніхто не замічує, — казав голос далі.

Максим почув, як лід його паху мов упхалося чиєсь рамя, й він пішов у двері. Як довго й куди вони йшли опісля, він не міг і досі не може собі пригадати (автім, спитайте самі!). Тямить лише, що на ногах у нього були ніби якісь семимилеві чоботи — так легко було йому йти, й такі великі робив він кроки. За таким ходом не минуло й десять хвилин, як вони найшлися під великим

містом у кітловині, й одного погляду Максимові було досить, щоб пізнати його.

— Львів! — шепнув він, не довіряючи, що перед ним те саме місто, під яким 1918. р. він стояв із крісом у руках. Максимові очі любовно прилягли до випнятого на тло небосхилу храму св. Юра, до стрункої вежі Волоської церкви, до рівної, як та лінійка, ратуші та інших будівель. Він був би стояв отак та любувався хто-зна доки, але потягнула рука під пахою, й бібліотекар із Брилова потюпав вулицями колишньої княжої столиці.

— Поступимо сюди, — почув він голос, коли йшли вгору Городецькою вулицею й опинилися гень біля рогачки. Знаєш, що тут. Знаєш?

— „Суспільний Промисл“, — прочитав Максим на таблиці, що сторчала на розі цілої низки будинків.

— Так! Це маленька фабрика супроти тих, які є у світі, але своя, і своїм дає працю. Ходи, подивимось.

Обидва вони навіть не йшли у двері. Незнайомий потягнув Максима просто у стіну, і він, ніби який дух, проліз крізь її. Стояли посеред салі, де були дивовижні, лискучі й чистесенькі машини.

— Бачиш? Це та фабрика, що перероблює один тільки витвір твоєї рідної землі, що дає працю десяткам її синів і виринає з кишень чужинців тисячі, які пропадали безкорисно для неї, а то й помагали б її руйнувати. Цей великий бубон у куті — це пражарка. Туди всипають підсушений корінь цикорії (Петрового батога) і підсмажують його в істивній оліві на чорний колір. Відси гарячий корінь висипають у ці холодільні сита, а тут — Незнайомий потяг Максима до сусідньої кімнати — є два млинки, що тнуть цей випражений корінь на муку. Це вже готова цикорія. Тепер подивися сюди, — підвів він Кочержука до іншої машини — це автоматичний (сам від себе) насипач: мука сиплеться настільки, на-

скільки потрібно її в коробці, яку робітниця підставляє, й сама здержується, коли ця коробка повна. А тепер іди туди!

Вони пролізли знову крізь стіну, ніби вона була з якої мряки. Незнайомий потягнув Максима сходами вниз до льоху, замкненого на велику колодку. Але для них це не була перешкода: крізь двері вони пройшли, як хвилину тому крізь стіну, й Максим стояв у складовищі фабрики. Попід стіни на полицях стояли тисячі коробок, більших, менших та зовсім малих. Посередині салі лежали накопичені скрині з крамом, готовим до висилки.

— Та, що під стіною, дозріває тут іще два-три тижні, — оповідав Незнайомий. — А так, як ці скрині, відходять звідсіль день-у-день не десятки, а сотки й тисячі таких скринь, і все це: виріб цикорії, виріб скринь, перевіз і нарешті торгівля цією цикорією, дає досяткам ваших родин прожиток. Досі ви не уявляли собі, щоб власними силами можна збудувати і створити своє виробництво, свою фабрику, і фахівців для цього не мали. Дивись! Ті машини нагорі збудували ваші інжинери, ці мури — ваші будівничі, це виробництво й торгівля цикорією — в ваших руках. А хто вивчив вас усього цього? Хто вам сказав, що коли господарство сьогодні не поплачує, то треба шукати нових джерел заробітку — промислу, торгівлі, хатнього виробництва? Хто?

Максим уже звязував усе це зі своїм Незнайомим, хоч і не знав, як це могло статися. Він тільки відчував, що коли Незнайомий робив із ним такі дива — то й те, про що він говорив, могло бути його роботою.

— Таких машин, як ці, я допоможу вам поставити не сотні, — а тисячі. Коли завдяки не кому іншому, а мені, понароджувалися у вас усі ті „Елеганти“, „Дендри“, „Альое“, коли я згуртував вас у міцні кооперативні лави для боротьби з визиском, коли покликав до життя всі ті

ваші „Центросоюзи“, „Маслосоюзи“, що про них говорять уже у світі, — то я поможу вам іще створити і всі умови життя, гідного людини, такого, яким живуть інші народи. Та я одного тільки хочу, щоб ви мені самі допомогли. Дайте мені в допомогу у цій праці для вашого таки завтра ваші руки, ваші мізки, вашу згоду, об'єднаність. Я ж вас день-у-день кличу, — ходіть зі мною!

Максима громовиною прошибнув той поклик. Він слухав як зачарований слів Незнайомого.

— Я вже створив у вас віддані мені загони людей, твердих і незломних робітників, що зі мною підуть будувати кращі шляхи для вашого народу. Ці загони міцніють і ростуть. В них є тисячі розумних і завзятих людей...

— А ці наші з „Центросоюзу“ й „Маслосоюзу“ у тих загонах є? — вкинув несміло питання Максим Кочержук.

— Є! — сказав твердо голос. — Як інженерів, що ставлять хати, де людина має жити в повній вигоді, що будують фабрики, де мотори працюють для людини й показують їй нові шляхи навіть у хліборобстві; як мистців, що своїми писаними, мальованими й різьбленими творами мають заспокоювати тугу людини за красою й уприємнити їй життя; як тисячі різних учених, що виснажують свої мізки й силу, щоб придбати що-найкращі засоби і приладдя до життя — так покликав я і цих у свої учні. Це люди, що не тільки знають мене. Вони просякли мною наскрізь, і тепер ми одні без одних не обійдемося, ні я без них, ні вони без мене.

Максим стояв у складовищі „Суспільного Промислу“ й дивився в вікно. Від слів Незнайомого йому на серці робилося тепло.

— Ці люди дуже мене люблять, — кінчав голос. — А хто мене любить, у тому моя сила, й тому все прийде, що я можу створити, само від себе. Ходім...

Максим почув знову під пахою чиюсь добру руку. Знову, ніби ті духи, вилізли обидва крізь стіну й вийшли на місто. Вулиці були тихі, самотні, ніби навмисне створені для задуми, в яку попав бібліотекар „Просвіти“ з Брилова.

Місяць похилився на захід, на сході позеленіло небо — надходив досвіт.

*

Рука, що була під пахою в Максима, тягнула його на південь. Він ізнову робив великі, легкі кроки, і Львів скоро залишився далеко за ним. Йшли добрим битим шляхом, що біг на Підгайці, а Максим навіть не дивувався, що його кудись ведуть. Він знав, що все-одно піде туди, куди Незнайомий його потягне, а втоми й так не чує...

Так вони минули два-три села при дорозі й повернули на бічну дорогу. Ще кілометр — і перед ними село. Велике, рівне, чисте — так їм видко було, що люди в ньому не такі, як по інших селах. Максимові відразу впало в очі, що в усіх хатах є димарі й широкі вікна, що всі покрівлі то з черепиці, то з бляхи. Подвіря біля хат просторі й чисто попідмітані, мало не коло кожної хати садок, грядки з квітками.

Максим ішов вулицею й розглядав усе цікаво. Ось господарські будинки, теж не такі, як у його рідному селі, а просторі, високі, ясні. Він заглянув у одні двері, замкнені тільки на скобель — худібка теж не така, як у його Брилові: чиста, вигодована, весела. Він чує — на кожному подвірі відзиваються з карника гуси, качки, кури, — видко, господарі дріб годують масово. В кожного господаря в садку — по кільканацять молодих щеп, а на городі з подвіря, куди Максим вліз, видко кущі агре-сту й порічок, а городовина! Такої Максим у своєму селі не бачив: калярепа, баклажани, чудова капуста, голо-

вата й волоська, карафіюли — всяка всячина. І все на чистесеньких грядочках, рівних, ніби ті коробки.

„Ану, як там у них у хаті?“ — подумав Максим і підсунувся під вікно хати.

Півперек її вікна висіла завіска, але поверх неї Максим міг добачити нутро хати. Господар саме прокинувся і вставав із постелі. Постіль була гарна, чиста. Хата була простора, чистенько вибілена, з невеличкою піччю в куті. На стінах добачив Максим святі образи — а далі „Вїзд Хмельницького до Києва“ й портрет Шевченка. Над усіма образами висів лискучий національний герб. На шафі в куті Максим добачив ряд книжок, тонших, то грубших — мабуть, бібліотека господаря. Що господар любив читати, це Максим пізнав іще з того, що на столі, застеленому чистою вишитою скатертю, лежали, поруч високої лямпи, журнали й часописи. Максим прочитав у досвітньому світлі: „Життя і Знання“, „Народня Справа“, „Неділя“. Він відразу став приятелем того селянина, що саме вставав, бо й сам передплачував усі ці часописи й, любо обкинувши оком іще раз світлицю, відійшов від вікна.

„Свідомий селянин“, — подумав він, і водночас надбігла йому инша думка: „Чи тільки в тому селі всі такі?“

— Усі! — почув біля себе голос Незнайомого, що відчитував його думку. — Тут усі такі, як цей, тут усі мене люблять, запрошують у хату, живуть зі мною, як із найщирішим другом. А що робить таке село, де всі люди мене люблять, побачимо зараз.

Максим пішов сільською вулицею далі. Йому було дивно, що собаки, попри які він ішов, не відзивалися й не підбігали до нього. Так проминув він кільканацять подвір (які чудові брами, які паркани!) і вийшов нарешті на майдан, край якого стояла величезна поверхова бу-

дівля з широкими сходами та ясними, теж широкими, вікнами. „Народній Дім“ — прочитав золоті букви на ньому Максим і підійшов до будівлі, на якій білили три вивіски — праворуч: „Кооператива Єдність“, посередині „Читальня Просвіти“, з лівого боку — „Кружок Сільського Господаря“. Перед будівлею й довкола неї тяглися штахети, що охоплювали просторе подвіря з будинками на ньому. Максим увійшов на подвіря (до вікна було високо, й заглянути до „Народнього Дому“ він не міг) і підійшов до будинків. В одному з них, відчиненому, побачив вогневу, вичищену, що аж блищала, сикавку, поруч неї — трієр⁵).

„Ех, ми теж думали купити цю машину!“ — пригадав собі.

Над другим міг прочитати тільки випалений на дощинці напис „Кооперативний шпихлір“. За будинками виднів наче лісок-молодняк. Максим підійшов туди й пізнав, що це молоді грушки та яблінки, мабуть — шкілька овочевих дерев „Сільського Господаря“.

„Підростуть, і село порозбирає!“ — догадався Максим, пригадуючи своє село, де крім верб та грушок-дичок та паршивеньких яблінок і черешень ніякої деревини не було.

Він обійшов „Народній Дім“ іззаду. Там були другі сходи до будинку, а поруч них стояла порожня бочка, мабуть — із нафти. Максим аж утішився находом. Як-стій підкотив бочку під широке й високе вікно „Народнього Дому“, перекинув, вліз на неї і притулився руками й обличчям до шибки.

Це було вікно від кооперативної крамниці, бо з того боку, за шибкою, були розсувні крати, телер замкнені на колодку. Надворі геть уже сіріло, й Максим міг більш-менш виразно бачити, що крамниця кооперативи широка й багата. На полицях повно краму, під стіною

скирти міхів і скринь, у куті — вага й сифон⁶⁾) содової води. На стінах висіли реклями українського промислу, оповістки, афіші, окремо скринька з червоним хрестом на дверцятах — аптичка. Все тут було чистеньке, рівно покладане, вилискувалося, аж за очі хапало.

„От сюди б нашого крамаря на науку!“ — подумав Максим, скочив із бочки й перекотив її під інше вікно.

Це вікно виходило на театральну салю — простору кімнату, високу й ясну, вся вона була набита рівними рядами стільців. Напроти стільців звисала завіса сцени, на якій був намальований козак із бандурою на могилі. Обабіч сцени стояли великі погруддя Шевченка і Франка.

„Ну, сцена ж у цьому селі, як у місті!“ — хитнув головою бібліотекар і швидко перекотив бочку ще під одне вікно.

Тепер він бачив домівку читальні. Під стінами, на яких висів національний герб, образи князів, портрети гетьманів, письменників, діячів, — стояли три дубові шафи. Було вже настільки ясно, що Максим міг прочитати написи на шафах: „Бібліотека Читальні“, „Бібліотека Союзу Українок“, „Дитяча Бібліотека“.

„Тут читають!“ — подумав він і згадав мимохіть свою статистику читачів. — „Не те, що в нас!“

На стіні проти того вікна, в яке Максим дивився, — він побачив на вішалі блискучі струменти дутої оркестри. Почав було рахувати їх, але саме тоді щось сіпнуло його за ногу.

— Ну? — почув Максим добре відомий голос. — Не досить тобі? Що ти скажеш на все це? Подобалося?

— Ех, і село ж! — крикнув Максим із розясненими очима і скочив із бочки. — Йй Богу, такого ще не бачив! От де свідомість! От де праця кипить! У такому селі то й жити хочеться, а тисячка таких сіл — це капітал, що мусить дати у проценті добробут! Ех! — похитав голо-

вою і почав шкребти за вухом. — Коли наш Брилів такий буде?

— Буде! — згомонів біля нього голос. — Ти думаєш, Максиме, що це село завжди таке було? Ні! Це я його зробив таким і ті люди, що викликали мене в допомогу до боротьби з темнотою, з безпросвітністю. Таке може бути і з твоїм Бриловом. Я тобі покажу, яке було це село п'ядесят років тому. Заплющ тільки очі. І не бійся! Вже!

Максим стулив міцно повіки й почув, як об нього дмухнув вихор, що мало не перекинув його. Кругом нього затріщало, залопотало, зашуміло. Щось недалеко почало десь із гуком та грюкотом валитись.

— Ідемо в минуле! — почув Максим голос, і чиясь рука знову лягла на його плечі. — Не бійся! І очей не розплющуй!

*

Біля Максима щось гупало важко в землю, потім понад його голову щось швирнуло з лоскотом. Довкола ніби все дрижало й підскакувало. Коли б не рука на плечі, Максим був би напевно розплющив очі, бо те, що діялося довкола нього, не було лянніше від Страшного Суду.

— Ну?

Максимові мов підняв той голос повіки. Він глянув проти себе й подумав, що він збожеволів. Проти нього стояв не „Народній Дім“, а якась перекривлена, стара й обдерта халупина на загноєному і брудному подвір'ї, поруч неї дрантива, напів розвалена шпичина. За хатою й усі будинки попрпадали, де була шкілка — ріс високий бурян. Максим хотів переконати себе, чи часом він не спить, і кинув зором убік, туди, де було село. Та й там було не краще: замість великих, чистих хат за високими дощаними парканами — тяглися ніби ті великі, гидкі

гриби, низові, поперекривлювані ліп'янки, що пообросли хашами, бур'янами, вербами.

— Що це я? Чи не сплю я? — і Максим ущипнув себе в лице, але біль доказав йому, що не спить. І він іще більше здивувався, коли нараз почув із розбитої халупини музику, потім крик, нарешті двері в ній вискочили розбиті на вулицю, і з темних сінок викотилося на грузьке, засмічене подвір'я кілька постатей із дрючками. П'яницькі обличчя понапухали, почервоніли, й поки Максим міг зрозуміти, хто це, і що вони викрикують, в гурті зчинилася бійка, залітали дрючки, хтось немилосердно зойкнув і звалився, а на нього кинулися якісь люди з колінами та п'ястками...

— Мати Христова! Вбивають! — крикнув Максим і кинувся рятувати, але ноги в нього були як олов'яні, й він тільки простягнув руки.

На диво, хоч усе це діялося кілька кроків від нього, його ніхто не помітив. Коли один із гурту влав, п'янюги порозскакувались, ті, що були, порозбігалися в село, де хто ускочив у коршму, а над убитим стояв тільки якийсь дядько і, преспокійно, по-п'яному перехилившись, призирався до трупа. Потім із коршми почали вибігати люди, п'яні дівчата, зіпрілі парубки, музиканти й жид. Усі гомоніли, кричали, вимахували руками, а в далині стояли червоні від світла, ніби розпалені від гарячі й задимлені тютюном, двері коршми — чиста пекельна брама.

— Люди! Люди! — притулив п'ястку до обличчя бібліотекар із Брилова і трохи не захлипав...

*

Довго сидів Максим Кочержук із руками на обличчі. Остання картина вбивства на його очах ніби змінювала всю його душу. Він бачив убивства, він же був на війні, витирав собою італійський фронт, служив увесь час у своїй армії, навіть десятником став за надзвичайну хо-

робрість у боях, але ж це було — на війні, в інших умовах, коли гинули люди в обороні своєї землі та в обо-

— Мати Христова! Вбивають! — крикнув Максим і кинувся рятувати, але ноги в нього були як олов'яні (ст. 44.)

роні самих себе — а тут? Брат брата різав, підхмелений горілкою, не знати, за що й чому. Автім від таких убивств він уже давно відвик: читальня у Брилові не

даремне працювала, перевелися криваві парубоцькі поррахунки, бешкети по ночах, і таке щось траплялося де-не-де на далеких сусідніх селах, а тоді брилівці говорили про них із обуренням:

— Ех, і дике ж село!...

Та Максим згодом поволі заспокоювався. Довкола була тиша, як у Велику Пятницю в церкві, й думки від тієї тиші й собі втихали.

Незабаром він відняв долоні від очей і втомлено подивився на лампу на столі. Це йому нагадало, що це тільки чергове диво його знайомого, і що насправді ніякого вбивства не було, а як було — то давно, коли його ще й на світі не було. Він навіть подумав, чи не скінчити б уже тієї своєї мандрівки з Незнайомим, не встати й не піти до хати. Але щось не давало йому встати, — якась солодка втома плила оливою по його жилах, і Максим тільки висунув ноги під стіл та відкинув голову на спинку крісла, дивлячись у стелю. Йому було так дуже добре.

— Максиме! — почув він несподівано знову голос за собою. — Я знаю, що ти втомлений. Ти б узяв найрадше капелюх і пішов до хати, але хвилину ще подожди.

— Еге! Пішов би... — кинув сонно Максим. — Та мені й так добре...

— Я хочу ще одне тільки тобі показати, — казав голос. — Твою молодість і те найкраще, що ти пережив. Хочеш?

— Найкраще? — відповів Максим і випростувався на стіл. — Я гадаю, що немає такої людини, яка не хотіла б пережити найкращого й молодощів. Але ж, як то воно в пісні співають: „а молодість не вернеться, не вернеться вона...“)

Він пробував затягнути ці слова голосом, і як звичайно в таких випадках — хотів підняти руку. Підняв

і нараз іздивувався. На його руці не було його полотної сорочки, а — темнозелене сукно. Максим пробіг оком угору по рукаві і сховзнувся ним на груди. Що це таке? На його грудях була вояцька кишеня, поруч неї рядком лискучі гудзики, а нижче йшов пояс ремінний, застібнутий на велику клямру вояцький пояс. Максим зморщив чоло й, не підіймаючи голови, оглядав себе далі: на лівому боці грудей у нього була така сама кишеня, а над нею бронзова медаля з італійського фронту...

„Гі!“ — подумав Максим голосно й піднявся. — „Сплю я, чи яка кара?“

Але ні, він не спав. Те, з чого він устав, була дубова колода на якомусь подвір'ї, а проти нього стояв будинок, звичайний будинок заїздної коршми при дорозі: обдертий, під черепом, із ганком. На ганку сиділо ще кілька людей — ні, Максимові було важко в це повірити — це був його рій із третьої коломийської сотні, й ніхто інший, а — Баланчук, Яворський, Сивка і Підковний — його хлопці, що з ними він проміряв дорогу від Львова до Чорткова, потім із Чорткова під Перемишляни й назад, через Збруч, на Київ, потім на Одесу...

— Баланчук! — крикнув несподівано Максим і аж сам здивувався, чого кричить, а той, кого він кликав, зірвався з лавки на ганку, підбіг до нього і стояв перед ним виструнений, підперезаний поясом із ладівницями, з крісом у руці, той самий Баланчук із синіми очима й перевішеним над око русявим кучером знід мазепинки.

— Стійка змінена? — спитав Максим і аж сам дивувався собі.

— Голошу слухняно, так, пане десятнику! — відповів Баланчук. — І все в порядку...

Стояли обидва так один проти одного, й Максим почував щось дивне: десь там на дні душі він був бібліотекарем читальні „Просвіти“ з Брилова, але тепер, са-

ме тепер він ним не був. Був десятником Максимом Ко-чержуком і — стояв оце на передовій заставі біля Ви-гнанки між Гадинківцями та Чортковом. Так! Це та ніч, коли вирішувалося все. Максим стоїть тої ночі на за-ставі, а там, за його плечима, переформована армія з ге-нералом Грековим має вирішити: бути, чи не бути!

Несподівано з боку десь затріскотіла крісова стрі-лянина. Максим скулився й кинув якийсь наказ. Його рука вхопила якийсь кріс, і він пігнав у той бік. На схо-ді ніби хтось глиною підмазав небосхил — уставав до-світ. Максим біг. За ним біг його рій. Максимові запира-ло у грудях дух. Він добіг до горба, що стояв проти коршми по другому боці шляху, кинув знов якийсь на-каз і сіпнув замком кріса. В легкому досвітньому тумані проти нього ворушились якісь точки. Максим упав усім тягаром тіла на землю й одну таку точку взяв на мушку. Гримнув. Точка ніби сіла в землю. Поруч нього його рій лискав прімкими вогниками крісів. У руках гу-пало, аж свистало. Максимові тепер не було нічого в го-лові, тільки ті точки в тумані.

Потім іззаду до нього підбігли якісь люди, і Мак-сим чув, як один за одним падають накази. Направо за-строчав скоростріл. Максимові хлопці гатили, як скаже-ні. І не тільки вони. Ціле поле примало й гупало пострі-лами, несподівано хтось вигукнув різько й протяжно: „Вперее-ед!“, і його підірвало з місця. Гнав, як чорт, держачи проти себе лискучий багнет, ніби шалений шер-шень, поруч бігли десятки, ціла сотня й божеволіли кри-ком. Проти них лискали десятки вогників, кулі свистали, як розлючені бджоли. Коло Максима хтось упав і важ-ко гелнув об землю. Може падали й інші, але він цього не бачив. Його перла якась шалена сила, і він гнав, хоч піт заливав йому очі, а віддих звисав на губах. „Кущі! кущі!“ — гримнуло йому в голові, а кущі сікли скоро-

стрілює і зіпала вогнем — ні, не сила опертися! Ось Максим має ще п'ять кроків, ще три, ось він розмашно гепнує прикладом кріса по чийсь голові, потім ревнує щось і зацідив якогось другого, потім бачив, як Баланчук біля нього втопив лискучий багнет у чийсь плечі, і вже — по всьому. Лісом хтось тікав, і Максим прикляк, стрілив, але руки скакали, й на мушку важко було взяти. Знову кричав хтось — і знов біг, а потім з боку затупотіла кіннота, і він ревів щось радісно-втішне...

Перемогли! Перебили! Вперед!

Задихаючись, ідуть розстрільною, й Максим важко отирає піт. Поруч нього його хлопці, обабіч сотня ціла, а у всіх очах ясне сонце, і сонце саме сходить, і ноги самі рвуться. І вже не йдуть. Біжать ізнову підтюпцем на край лісу, потім випадають на якийсь загін...

— Барах! — рве нагло коло Максима щось землю і кидає чорною стіною дерню угору. Максим упав на землю, шолом втулив у траву, вже підірвався, викрикнув щось, біжить далі, праворуч нього знову скажений гук і летить земля, він знову впав і підірвався, десь такає скоростріл. Божевілля: всі летять, падають, встають, а Максим відчуває в собі якусь пекельну силу, пре наперед. Ось він уже на горбі, бачить якусь річку, міст горить, по другому боці втікають якісь малі постаті, Максим біжить до річки, поруч нього знову рветься земля...

Ось він знову лежить в очереті і тремтить увесь. Розщіпає ладівницю, ладує й бере на мушку. Цвях! цвях! Сопе й ладує. Поруч нього гонять інші, ось у воду полізли, Максим чує, як режуть щось, сам лізе в воду — вйю! Вйю! Вперед! Вперед!

Максим чує, що він ніби динамітовий патрон — такі його груди. Розсадить його і запал бою і лють і сві-

домість, що ті тікають, що оце вони знову попереду, він і його сотня, біжать!... Ще, ще, ще!

Поруч нього пролітають із розгоном коні, що витягаються у шнури, перевалюється по дернях з лоскотом гармата — „Мати Божа!“ — гармати їдуть попереду піхоти! Нараз він бачить, як гармата виїхала на горбок, як обернулась, як гатить вогнем...

Максим чує, що слабне. Пяніє з перемоги. Ноги йому самі підкошуються. Робить ще кілька скоків і, хоч поле довкола нього реве, скаженіє — біжить.

— Мушу! Мушу! — кричить він сам собі й, надриваючи легені — кричить щось боеве, оглядається, бачить своїх хлопців, знову кричить і пре, як лявіна...

*

— Ну, годі! — почув він нагло суворіший голос Незнайомого, руки Максимові опали вниз, і на диво — він побачив себе у своїй кімнатці у Брилові. Сидів на тому самому стільці, як сів був увечір писати „Статистику читачів“ і просто не вірив — як, коли й куди влетів він сюди з цього бою, де прожив за кілька хвилин свою найбуйнішу молодість.

Голова йому ходила ходором від пережитого. Хмарив брови й не знав: снилося, бачив він справді, чи як? А потім почув, що серце йому бється міцно, рівно і зрозумів: це від того! Таке пережити — і серце мусить бути сталеве.

— А чи багато вас у селі пережило таке, як ти? — спитав його знову голос.

— Ні! — відповів Максим. — І від цього все лихо. Є нас сім, що переживали таке щастя, і нас сім робить у Брилові все. Але сім пар рук — за мало, коли скирти праці дожидають. Якби було таких більше...

— А чому не дасьте їм пережити? — допитувався

голос. — Адже вони теж загартувались би тоді й були би инакші...

— Знаю! — відповів Максим. — Але як це зробити? Адже оповідання наше за слабе, щоб зворушити їм душу, і таки оповісти так не вміємо...

— А ти хотів би, щоб ці твої пережили те, що вас сім, і стали такими, як ви?

— Чи хотів би? Я дуже хочу! — проказав твердо Максим. — Якби тільки нас у цьому Брилові була двадцятка таких, як ми, ми могли б з нього рай зробити! Робимо, що можемо, але цього всього мало. Якісь такі люди, що Господи — чи я знаю, як до них підійти?

— А ви кликали мене в допомогу?

— Ми? Як же ми могли кликати вас, коли ніхто, мабуть, із нас не бачив вас ніколи, й навіть тепер ви ховаєте своє обличчя, хоч десять разів доказали мені, що ви чародій, що робите чуда і що маєте силу, як ніхто инший на світі? Як це зробити, — скажіть?

— А ви хотіли б побачити мене і взяти за приятеля? — допитував голос далі. — Хотіли б, щоб я допоміг вам перебудувати не тільки ваше село, але й душі ваших односельчан, і то так, щоб самі взялися за цю перебудову? Просто — хотіли б, щоб ваш Брилів за десять-двадцять років став таким селом, як те, що ти бачив, щоб виліз він на чоло повіту, щоб від нього йшло світло і приклад на цілу околицю? Хотіли б?

— Боже! — аж блисли Максимові очі до привида того, про що говорив голос. Та що ви питаєте, чи ми хотіли б? Ми вас за те озолотили б, шанували б і любили б до вашої смерти. Дітям казали б молитися за вас! Тільки хто ви? Хто ви, скажіть, або покажіть своє обличчя хоч мені, як не хочете всім. Щоб я бодай міг знати вас і викликати вас, щоб бодай міг час-від-часу спитати

вас, щоб робити, щоб доручити робити, що... — голос його охрип із натуги.

— Я тобі вірю, Максиме! — змяк голос. — Я знаю, що ти хотів би для свого села як-найкраще, що належиш до тих людей, які живуть чужим щастям більш, ніж своїм, які люблять не тільки свою хату, жінку й діти, але своїм серцем огортають село, повіт, цілу свою рідну землю — ввесь нарід! Знаю, що для того ти готов працювати до останніх сил і як було б треба — ти б ціле життя своє дав за це. Правда?

— Правда! — підтвердив палко Максим.

— Я знаю. І мені тільки дивно, що ти бачив мене тільки разів, тільки разів був у моєму товаристві, тільки разів стоїш поруч мене, маєш мене у своїй хаті й у цій читальні — а проте не знаєш нічого ні про мою силу, ні про те, що я можу тільки-тільки допомогти тобі...

— Господи! — усміхнувся Максим. — Я мав би знати про вас? Я мав би бути з вами завжди? Ви бували в моєй хаті? Направду не знаю, що на це казати. Досі я знаю тільки ваш голос і можу присягнути, що знайомого з таким голосом не маю. І так, як вірю в те, що ви допомогли б мені, як вірю в вашу чародійну силу, яка з сіл робить рай, а з темних людей свідомих громадян — так вірю і в те, що, побачивши вас, я скажу: „Ні, я вас ніколи досі не бачив!“

— Добре! Отже побачиш! — голос гудів твердо й різко. — Але коли побачиш, мусиш усім оповісти про мене, мусиш розказати про те, що бачив і пережив сьогодні! Станеш моїм приятелем і будеш дбати, щоб я був у кожній хаті, у кожного! Добре?

— Добре! — притакнув Максим.

— Присягаєш?

— Присягаю!

— То дивись! Ось мене побачиш. Все те, що ти пережив, діялося тієї одної ночі, коли ти сів був за стіл

— Твоє завдання — про мою силу оповідати іншим і єднати їх для мене. Ти зараз мене побачиш: розкрий очі, й на що вперше впаде твій погляд — це буду я!

Максим почув, що щось стукнуло (ст. 54).

у бібліотеці робити статистику читачів і журився, хто має людям в'яснити вагу читання, вагу книжки. Тобі

може здаватиметься, що це все сон був. Але тобі не снилося. Ти побачив тільки безпосередньо мою силу й переконався, що вона велика. Твоє завдання — про цю силу оповідати іншим і єднати їх для мене. Ти зараз мене побачиш: розкрий очі, й на що вперше впаде твій погляд — це буду я. Вже!

Максим почув, як щось стукнуло, і прокинувся. Перше, на що впали його очі — це були книжки в бібліотеці.

*

І досі Максим Кочержук, бібліотекар читальні „Просвіти“ у селі Брилові, не знає, чи йому тієї ночі, коли він застиг був над статистикою читачів, снилося все те, що він оповідав іншим, і про що є в цій книжечці, чи він усе це пережив. Але в одному він певний: книжка й тільки книжка є тою силою, що перероблює світ і людей, і відтепер у цілій окрузі немає завзятішого приятеля її, як Максим, — єдиний покищо на увесь повіт, хто вміє справді вияснити, що таке книжка, й яка її творча праця!

ПРИМІТКИ.

1) „Сватання на Ганчарівці“ — відомий драматичний твір Григорія Квітки-Основ'яненка (1778—1843); хоч написаний на початку XIX. ст., він і досі не сходить із дощок наших театрів і через безліч жартів, що ними він попересипуваний, і народню музику, й головне через те, що цікаво змальовує народній побут

2) Аллах акбар Магумет расул Аллах — арабський вислів, що його вживають раз-у-раз магометани, починаючи молитву; по-нашому означає: Бог великий. Магомет божий пророк

3) каравана — перське слово — на Сході валка торговців, що вибирається в далеку дорогу або просто — валка мандрівників, чи прочан

4) папуаси або просто папуа, — назва мешканців Нової Гвінеї та Нової Британії (острови на північ від Австралії); колись папуасами звали й мелянезійців, мішанців монголів і негрів, що заселяють острови на північний захід від Австралії, але ж мелянезійці зовсім інший народ; папуаси живуть іще в дикому стані

5) трієр, французьке слово — сільсько-господарський прилад чистити зерно

6) сифон, грецьке слово — посуд для содової води зі шклянною руркою всередині та краном коло шийки, щоб усмоктувати руркою воду

7) „А молодість не вернеться, не вернеться вона“ — слова з дуже гарної поезії Леоніда Глібова „Журба“. Починається цей вірш так:

Стоїть гора високая,
попід горою гай
зелений та густесенький,
неначе справжній рай.

А далі Глібів говорить про щорічне відродження природи з весною та порівнює природу з людськими молодощами: природа, мовляв, що-року відновлюється, до неї вертається весна, а людська молодість ніколи не вертається...

Хто ще не замовив досі книжки
„ІСТОРІЯ „ПРОСВІТИ“ — С. ПЕРСЬКОГО,
хай поспішає з замовленням!

„Історія Просвіти“ це — книга, що дає докладний перегляд усієї національної праці в Галичині від часів засновин „Просвіти“, яка в цій праці відіграла чоловічу роль.

„Історія Просвіти“ вчить, як, серед найнесприятливіших умов, із скромних початків виростає величезне діло, коли людей опановує одна велика думка — через освіту зробити з темної маси свідомих своєї мети громадян.

„Історія Просвіти“ — цінний підручник для всякого, що в історії товариства шукає вказівок для праці в майбутньому.

Без „Історії Просвіти“ не може обійтися ні одна читальня, ні один просвітянин, ні один свідомий громадянин, що цікавиться розвитком і сучасним станом не тільки матері всіх культурно-освітніх установ, але ж із станом освітньої справи на всіх українських землях.

„Історія Просвіти“ — велика книга (268 ст. друку з 147 образками), та ціна її — низька, всього — 2.50 зл. з пересилкою.

„Історію Просвіти“ дістане кожний, що, замовивши її, пришле попереду гроші (2.50 зл.) на адресу:

Товариство „Просвіта“, Львів, Ринок ч. 10.

Вже вийшов і вже розісланий ілюстрований народний

КАЛЕНДАР „ПРОСВІТИ“

на переступний рік 1936.

Ціна 1.50 зл., із пересилкою 2.00 зол.

Календар дуже багатий змістом, має силу ілюстрацій, подає багато різних порад для читалень і просвітянських робітників, містить безліч інформацій, без яких ніхто обійтися не може.

Замовляйте, бо незабаром наклад буде вичерпаний.

Замовлення слати на адресу: Товариство „Просвіта“, Львів, Ринок 10.

Вже появилася новий

КАТАЛОГ

Книгарні Товариства „Просвіта“,

24. ст. друку великої 8^о.

Жадайте каталогу в нашій книгарні, Львів, вул. Руська, ч. 1.

Почтове оплачено гуртом. — Należytość pocztową uiszczono ryczałtem.

ЧИТАЙТЕ! Небувала нагода для всіх! КОРИСТАЙТЕ!

В ЖОВТНІ 1935. РОКУ

в десяти роковини перших у нас свят книжки — проголошуємо

великий конкурс на

НАГОРОДИ КНИЖКАМИ

Участь у цьому конкурсі мають змогу взяти читальні „Просвіти“, кооперативи, кружки й усі інші наші товариства та як-найширший загаль українського громадянства, що в часі від 10. жовтня

до 30. листопаду ц. р., закупають

У КНИГАРНІ „ПРОСВІТИ“

довільно вибрані книжки з нового каталогу щонайменше на повних 10 злотих.

Коли ж хто закупить за більшу суму, то кожна дальша десятка злотих буде числитися в нас, як нова чергова вплата. Гроші на книжки висилати чеком „Просвіти“ (ч. 503.377) з надписом „Конкурс“. На оплату порта додати 50 грошів. Вибрані книжки на кожну вплату висилаємо негайно після замовлення.

У грудні ц. р. зпоміж усіх тих уплат вильосовується 10%, й вильосовані дістануть від „Просвіти“

ДАРОВІ НАГОРОДИ

найкращих творів нашого письменства.

На кожних 150 уплат установлено 15 таких нагород, а саме: одна — за 100 зл.; дві — по 50 зл.; чотири — по 25 зл., і вісім — по 10 зл.

Кому припаде яка з тих нагород, той дістане її у грудні ц. р. Поспішіться, бо з кінцем жовтня ц. р. кінчається реченець конкурсу, а з ним і надія на цінну дарову нагороду.

КНИГАРНЯ „ПРОСВІТИ“, ЛЬВІВ,

вул. Руська 1.

ЛИШЕ В ЖОВТНІ Й ЛИСТОПАДІ! КОРИСТАЙТЕ ВСІ!

Жадайте катальогів!

